

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ЕЛЕМЕНТІВ РЕГРЕСНОГО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

Значення розгляду питання, пов'язаного із застосуванням норм про регрес, залишається досить актуальним, про що свідчить збільшення кількості відповідних справ у судах. Однак проблеми реалізації права регресу достатньо рідко підіймається в юридичній літературі нашого часу, недивлячись на те, що регресні зобов'язання широко розповсюджені в практиці.

Питання виникнення, виконання та припинення регресних зобов'язань не були предметом окремих досліджень. Окремі питання у радянській цивільно-стичній науці піднімалися І. Б. Новицьким та В. Т. Смирновим. У сучасній літературі регресні зобов'язання в основному розглядаються у контексті страхових зобов'язань.

Оскільки регресне зобов'язання є, як і будь-яке інше зобов'язання, цивільним правовідношенням, йому властиві такі елементи: суб'єкти, об'єкти, зміст.

Метою цієї статті є дослідження елементів регресного зобов'язання як специфічного різновиду зобов'язань у системі зобов'язань українського цивільного права.

Кредитор за регресним зобов'язанням йменується регредієнтом. Він завжди є й учасником основного зобов'язання. Боржник за регресним зобов'язанням йменується регресатом. В одних випадках він бере участь, а в інших не бере участь в основному зобов'язанні, але завжди саме певна його дія або бездіяльність обумовлює невиконання основного зобов'язання регредієнтом або навіть саме встановлення обов'язку регредієнта перед третьою особою [1, 79].

На думку М. М. Агаркова, характерною рисою регресних відносин є таке: в них завжди є мінімум три сторони, з яких мінімум дві є боржниками у відношенні до третьої (або четвертої, п'ятої тощо). Зобов'язальні відносини між цими двома сторонами й третьою виникають або з єдиної підстави (наприклад, солідарна відповідальність осіб, що спільно заподіяли шкоду) [2, 51] або з різних підстав (відповідальність гаранта та головного боржника).

Але не обов'язково, щоб дві з цих сторін були боржниками стосовно третьої. Наявність двох або декількох боржників, зобов'язаних зробити тому самому кредиторові виконання, безпосередньо спрямоване на ту саму мету, не є характерним і обов'язковим елементом регресного зобов'язання.

Однак цей погляд не поділяв В. Т. Смирнов, вважаючи, що таке положення характеризує лише деякі окремі випадки регресу (наприклад, регресні позови, що виникають із солідарної відповідальності, з договору поруки та із заподіяння шкоди застрахованій особі або ушкодження (знищення) застрахованого майна), а тому воно не може мати значення загального правила [3, 67].

Цієї ж думки дотримувався і І. Б. Новицький, який вважав, що не обов'язково, щоб дві з трьох сторін були боржниками стосовно третьої. Для тих прикладів регресних вимог, з яких виходить М. М. Агарков, зазначені характерні

ознаки є підходящими. Особливо це очевидно відносно регресу солідарних боржників: тут, дійсно, є декілька боржників у відношенні того самого кредитора та факт платежу одним з боржників у повному розмірі; із цього фактичного складу впливає регресна вимога боржника, що сплатив, до інших співборжників. Такий же фактичний склад можна встановити при гарантії (наявність двох боржників — головного й гаранта — щодо одного кредитора й платіж з боку гаранта). Однак для ряду інших випадків безперечного регресного зобов'язання не можна встановити наявність двох боржників перед одним кредитором. Наприклад, постачальник відвантажив товар своєму експедиторові; з вини останнього товар отриманий з недостачею або в ушкодженому вигляді; вантажоодержувач стягує суму свого збитку з постачальника, а останній пред'являє регресну вимогу до експедитора. У цьому випадку немає двох боржників перед тим самим кредитором: експедитор, що не знаходиться ні в яких договірних відносинах з вантажоодержувачем, ніяк не може вважатися його боржником; він є боржником відносно постачальника, з яким зв'язаний тільки договором. Те ж саме треба визнати й відносно низки інших випадків [4, 23].

З такими поглядами можна цілком погодитися. Наявність двох або декількох боржників, зобов'язаних зробити тому самому кредиторowi виконання, безпосередньо спрямоване на ту саму мету, не є характерним і обов'язковим елементом регресного зобов'язання.

Але викликає заперечення наступна теза І. Б. Новицького, що «наличие трех сторон является существенной особенностью любого случая регрессного обязательства. Нельзя поэтому признать регрессным требование о возврате части уплаченной суммы, как полученной излишне, ввиду обнаруженных недостатков исполнения, за которое произведен платеж, если и первоначальный платеж и требование о возврате имеют место между двумя (одними и теми же) организациями» [4, 23].

Тобто, як і М. М. Агарков, І. Б. Новицький вважав, що у регресному зобов'язанні беруть участь три сторони.

Дійсно, три особи зв'язані між собою. Наприклад, у солідарному зобов'язанні первісно беруть участь кредитор та його боржники, а якщо один з боржників сповна задовольнить вимогу кредитора, солідарне зобов'язання припиняється. Закінчуються відносини із кредитором, але правовий зв'язок між солідарними боржниками триває. На цьому етапі інші співборжники стають зобов'язаними перед тим з них, хто виконав солідарне зобов'язання. Але з цього прикладу чітко видно, що у регресному зобов'язанні первісний кредитор вже не бере участь, зобов'язання з його участю припиняється. Його не можна зрахувати до суб'єктів регресного зобов'язання.

З цього приводу В. Т. Смирнов вірно вказав, що три особи зв'язані між собою двома однорідними правовідносинами, але у яких одному кредиторowi протистоїть тільки один боржник. Іншими словами, виникає «ланцюгова відповідальність», одна або кілька ланок якої являє собою регресне правовідношення. Наприклад, в зобов'язаннях із заподіяння шкоди, якщо в якості заподіювача шкоди виступає юридична особа, то перед потерпілим відповідає тільки

юридична особа, а не конкретний працівник цієї юридичної особи, діями якого заподіяна шкода. Перед потерпілим боржником є юридична особа, що, відшкодувавши шкоду, у свою чергу може пред'явити регресну вимогу до свого працівника, що не є боржником перед потерпілим [3, 67].

Про «три сторони» регресного зобов'язання можна говорити лише у відомому сенсі, якщо враховувати підставу такого зобов'язання, або стосовно тієї його стадії, що характеризується умовністю існування самої регресної вимоги в даних правовідносинах, тому що поки існує основне зобов'язання, не погашене виконанням, регресне зобов'язання не виникає. Виникнувши ж, воно стає звичайним зобов'язанням між двома особами й лише опирається на те основне зобов'язання, у якому брала участь третя особа (третя сторона), але яка вже не є стороною в регресній вимозі [3, 68].

Це, звичайно, не означає, що на одній або іншій стороні регресного зобов'язання не може бути декілька осіб. Тому, у регресному зобов'язанні беруть участь дві сторони — кредитор (регредієнт) і боржник (регресант).

Тому, не є вірною теза О. С. Йоффе, що в передбачених законом випадках, іменованих прямою відповідальністю, третя особа вправі вимагати виконання, минаючи регредієнта, безпосередньо від регресата. Так, за поставку недоброякісної продукції відповідальність перед покупцем несе не постачальник (наприклад, оптова база), а виготовлювач, хоча він і не знаходиться з покупцем у договірних відносинах [1, 75].

Але регресат завжди виступає як суб'єкт виконання тільки перед регредієнтом, а не перед третьою особою, якщо ми говоримо про регресні зобов'язання.

Особливість кредитора полягає в тому, що він, перш ніж стати кредитором у регресному зобов'язанні, був боржником в іншому зобов'язанні, виконання якого і породило регресне зобов'язання.

Тому не слід ототожнювати випадки, коли у зобов'язанні беруть участь три сторони, із регресними зобов'язаннями. У регресному зобов'язанні є дві сторони, але для його виникнення необхідно, щоб принаймні одна з його сторін була зв'язана певними правовідносинами з якоюсь третьою особою. У самому ж регресному зобов'язанні беруть участь лише дві сторони. Вимога кредитора за регресним зобов'язанням (регредієнта) лише опирається на його виконання третій особі, за рахунок боржника (регресата) або виконання, хоча й свого обов'язку, але з вини регресата. Тому вірніше говорити не про три сторони регресного зобов'язання, а про трьох суб'єктів, зв'язаних між собою двома правовідносинами, одне з яких, виникаючи на основі й із припиненням іншого, є регресним. При цьому положення регредієнта як суб'єкта регресної вимоги характеризується тим, що він перш, ніж стати кредитором, був боржником або виступав у якості такого за основним зобов'язанням, виконання якого й викликало до життя регресне [3, 69].

З цього погляду не можна погодитися з І. Б. Новицьким, який вважав, що у регресній вимозі сполучено два правовідношення [4, 21].

О. А. Красавчиків вважав, що суб'єктний склад регресного зобов'язання залежить від того, ким була відшкодована шкода потерпілому (очевидно, що

мова йде тільки про окремих випадок права регресу — регрес у відносинах із відшкодування шкоди). Якщо шкоду потерпілому відшкодував один із співзаподіювачів шкоди за себе й за інших співзаподіювачів у порядку задоволення солідарної вимоги потерпілого — кредитора, то кредитором регресного зобов'язання стає саме цей заподіювач шкоди, інші залишаються у положенні боржників. У випадку ж коли шкода потерпілому відшкодувала відповідальна особа, вона й стає кредитором регресного зобов'язання. Боржником цього зобов'язання є безпосередній заподіювач шкоди [5, 363].

Об'єктом регресного зобов'язання у літературі називають те відшкодування, яке регресант зобов'язаний вчинити регредієнту, що виконав основне зобов'язання за нього або з його провини [6, 16].

На думку В. Т. Смирнова, об'єкт регресної вимоги за своєю природою завжди є збитками на стороні регредієнта й безпідставним збагаченням на стороні регресата [3, 70].

Однак, оскільки, за загальним правилом, об'єктом будь-якого зобов'язання є певні фактичні і юридичні дії зобов'язаної сторони (боржника), то об'єктом регресного зобов'язання мають бути певні дії. Тому, на нашу думку, об'єктом є не саме майно, а дії регресата з відшкодування (відновлення права).

Предмет регресної вимоги, як вимоги похідної, визначається залежно від змісту основних правовідносин, на ґрунті якого виникає регрес. В одних випадках — це сума штрафних санкцій, сплачених за договором; в інших — сума, сплачена за основним відношенням у відшкодування заподіяних витрат (наприклад, при недостатчі товару підприємство, що понесло відповідальність за цю недостатчу, бажає за допомогою регресного позову перекласти ці витрати на справжнього винуватця). Який би характер не мала сплачена (за основним зобов'язанням) сума для самого позивача за регресним позовом (у його відносинах із третьою особою), чи буде це штрафна сума або сума збитку, — у регресний позов вона переходить, у всякому разі, як сума збитків, що позивач вимагає з відповідача за правом регресу, — як позитивний збиток у майні [4, 90].

За загальним правилом, на боржника за зворотною вимогою покладається обов'язок відшкодувати кредитором сплачений ним третій особі платіж у повному обсязі.

Як було наголошено, розмір регресної вимоги не може бути більше суми фактичного сплаченого кредитором в основному зобов'язанні. Передбачається рівність розмірів вимоги в порядку регресу й вимоги в основному зобов'язанні. Якщо провинна передбачуваного регресата не може мати місця в принципі або фактично не мала місця, регресне зобов'язання не виникає, за винятком юридичних складів, коли регресат несе відповідальність незалежно від провини.

За допомогою регресного позову можна вимагати тільки сплачену (або отриману) суму, тому що тільки в цьому розмірі така вимога відповідає поняттю регресу. Включення в цей же позов деяких інших сум неприпустимо хоча б тому, що в протилежному випадку на вимогу, по суті не пов'язане з фактом платежу, поширилося б врахування строку позовної давності тільки з моменту платежу, тобто були б порушені примусові норми про позовну давність [5, 91].

Не є обов'язковим, щоб розмір регресної вимоги неодмінно дорівнював розміру основної вимоги. Тому невірною є судова практика, що заперечує іноді регресний характер вимоги тільки тому, що її розмір не збігається з основним, з якого регрес виникає.

Зміст регресного зобов'язання становлять права і обов'язки сторін. У регресному зобов'язанні регредієнту належить право на одержання відшкодування, регресант зобов'язаний вчинити дії по відшкодуванню, тобто змістом регресного зобов'язання є стягнення сплаченого.

Змістом регресного охоронного зобов'язання є право на захист і охоронний обов'язок. Виконання даних правовідносин складаються у відновленні правового положення особи, що відповіло за правопорушника (правопорушників).

У рамках аналізованих правовідносин реалізуються такі примусові заходи, як відшкодування шкоди, зокрема, відшкодування збитків, присудження до виконання обов'язку в натурі й інші [7, 110–111].

Література

1. Иоффе О. С. Обязательственное право / О. С. Иоффе. — М. : Юрид. лит., 1975.
2. Агарков М. М. Обязательства по советскому гражданскому праву // Избранные труды по гражданскому праву : в 2 т. / М. М. Агарков. — М., 2002. — Т. 1.
3. Смирнов В. Т. К понятию регрессных обязательств // Правоведение. — 1960. — № 1. — С. 67–72.
4. Новицкий И. Б. Регрессные обязательства между социалистическими хозяйственными организациями / И. Б. Новицкий. — М. : Юрид. лит., 1952.
5. Советское гражданское право : учебник. В 2 т. Т. 2 / под ред. О. А. Красавчикова. — 3-е изд., испр. и доп. — М. : Высш. шк., 1985.
6. Шевченко Г. Н. Регрессные обязательства в отношениях между социалистическими организациями / Г. Н. Шевченко. — Владивосток, 1990.
7. Кархалев Д. Н. Юридическая природа регрессного обязательства // Закон и право. — 2008. — № 5. — С. 110–111.

Анотація

Жила О. В. Проблема визначення елементів регресного зобов'язання. — Стаття.

Стаття присвячена розгляду елементів регресного зобов'язання як специфічного різновиду зобов'язань у системі зобов'язань українського цивільного права. Зроблено висновок, що у регресному зобов'язанні беруть участь не три сторони, а дві — кредитор (регредієнт) і боржник (регресант). Об'єктом регресного зобов'язання є не саме майно, що передається на виконання регресного зобов'язання, а дії регресата з відшкодування (відновлення права).

Ключові слова: зобов'язання, регрес, право регресу, об'єкт регресного зобов'язання.

Аннотация

Жила О. В. Проблема определения элементов регрессного обязательства. — Статья.

Статья посвящена рассмотрению элементов регрессного обязательства как специфической разновидности обязательств в системе обязательств украинского гражданского права. Сделан вывод, что в регрессном обязательстве принимают участие не три стороны, а две — кредитор (регредиянт) и должник (регрессант). Объектом регрессного обязательства является не само имущество, которое передается во исполнение регрессного обязательства, а действия регрессата по возмещению (восстановлению права).

Ключевые слова: обязательство, регресс, право регресса, объект регрессного обязательства.

Summary

Gila O. V. The Problem of Determining the Elements of Restaur Obligations. — Article.

The article is devoted to the elements of restaur obligations as a particular kind of obligations in the obligation's system of Ukrainian civil law. It was made the conclusion that the restaur obligations involve not three sides, but two — creditor (regredient) and the debtor (regresant). The object of restaur obligation is not the property itself, that should be pass for execution of restaur obligation, but the actions of regresant for compensation (renewal law).

Keywords: obligations, restaur, the right of restaur, the object of restaur obligations.

УДК 347.27:347.214.1

О. С. Кізлова

ІПОТЕКА РУХОМОГО МАЙНА — ОСОБЛИВИЙ ВИД ЗАСТАВИ

Іпотека — це особливий вид застави, де об'єктом виступає нерухоме майно. Але існують випадки, встановлені законодавством України, коли іпотека виникає на об'єкти, які за своїми фізичними, природними властивостями відносяться до рухомого майна, але за нормами законодавства на них розповсюджується режим нерухомого майна.

Частина 1 ст. 181 ЦК України визначає, що до нерухомих речей належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни призначення. Сьогодні ця норма не відповідає потребам суспільства і, на нашу думку, не відповідала їм навіть на момент прийняття ЦК України [1].

У цивільному праві України тривають дискусії щодо поняття «нерухоме майно». Попри те що поділ майна на рухоме та нерухоме закріплено в цивільному законодавстві більшості країн світу, у вітчизняній цивільно-правовій доктрині немає єдиної думки з приводу нерухомості і критеріїв віднесення до неї. Чіткий законодавчий критерій поділу майна на рухоме та нерухоме вкрай необхідний. Адже за безсистемного віднесення різних видів майна до нерухомого постає питання про умовність поняття «нерухоме майно». З практичного погляду це неприпустимо, оскільки законодавство розрізняє правові режими рухомого та нерухомого майна.

У юридичній науці склалися три теорії нерухомості. Перша, найбільш розповсюджена, пропонує визнавати нерухомістю речі, які мають міцний зв'язок із землею (К. Победоносцев, Е. Васьковський, Ю. Гамбаров). Представники другої концепції (Г. Шершеневич, К. Малишев, І. Францесон), посиляючись на судову практику свого часу, пропонували при визначенні ознак нерухомості керуватися критерієм «наявності юридичного зв'язку прав володільця будови із землею, на якій воно збудоване», вважаючи, що не треба визнавати нерухомістю споруди, збудовані на чужій землі і тимчасові. Існувала і проміжна думка, згідно з якою можна виокремити і третю теорію. Її представники — А. Вормс, В. Єльяшевич та А. Думашевський. На їхню думку, споруди, збудо-